

ŠLECHTA A ARISTOKRACIE V PODUNAJSKÉ MONARCHII⁴⁰⁷

JAN ŽUPANIČ

Největší a neznámější česká encyklopedie Ottův slovník naučný aristokracii popisuje následujícími slovy: „... užívat se nyní slova aristokracie namnoze i v monarchii k naznačení šlechty, jakožto protivy k širším vrstvám lidu (...). V tomto smysle pak jest aristokratem každý šlechtic.“⁴⁰⁸ Podobně jako autor statí, i dnes mnozí pojmy šlechtic a aristokrat zaměňují. Zejména v tisku je možné dočíst se o „rytířských aristokratických rodech“ a někdy jsou jako aristokratické označovány i novošlechtické dynastie 19. a 20. století.

Ve skutečnosti však pojmy **šlechta** a **aristokracie** zaměnitelné nejsou a každý označuje jinou sociální vrstvu. Oproti tradiční představě totiž šlechta nikdy netvořila jednotnou skupinu, ale naopak byla přísně vnitřně hierarchizovaná. I v nejstarší době se rody dělily – v Uhrách i českých zemích nejprve podle majetku a později i podle stavů a titulů. Na nejvyšších stupních tohoto žebříčku stála právě aristokracie, do jejichž řad se mohly počítat jen osoby náležející k vyšší šlechtě (knížata, hrabata a svobodní pánové neboli baroni) se čtyřiašedesáti, dvaatřiceti či v horším případě jen šestnácti ve šlechtickém stavu narozenými předky. Právě těmto jedincům byly po staletí vyhrazeny nejvyšší hodnosti u panovnického dvora i dědičné zemské úřady. Díky svému starobylému původu a příbuzenským vazbám na přední evropskou aristokracii se dříve různorodá šlechtická obec z mnoha zemí monarchie přeměnila v kosmopolitní, národnostními spory po dlouhou dobu téměř nedotčenou vrstvu oddanou habsburskému domu, která nacházela dobré uplatnění v zahraniční službě.

Titulárně aristokratické domy disponovaly převážně knížecími a hraběcími tituly, svobodných pánů (baronů) mezi nimi najdeme méně. Ovšem v každém případě šlo o příslušníky starých dynastií, jejichž šlechtictví na počátku 20. století sahalo nejméně k roku 1700, častěji však až do středověku. Aristokracie se postupem času přetvořila v téměř naprosto uzavřenou kastu a proniknout do jejich řad bylo nesmírně obtížné. Pootevřít pomyslné dveře mohly pouze rodiny alespoň s baronským titulem, které se ve šlechtickém stavu nacházely již v několikáté generaci a prostřednictvím sňatků byly úzce spřízněny s vyšší šlechtou. Právě aristokracie tvořila tzv. první společnost podunajské monarchie, privilegovanou a nepřístupnou skupinu ostře izolovanou od ostatního obyvatelstva monarchie včetně níže postavené šlechty.

V celém Rakousko-Uhersku patřilo k aristokracii přibližně 470 rodin, mezi nimi dvacet bývalých říšských panujících knížecích rodů a dvacet dva knížecích rodů s titulem říšským nebo z dědičných zemí.⁴⁰⁹ O příslušnosti k aristokracii nerozhodoval titul, postavení ani majetek. Většina členů první společnosti samozřejmě pocházela z vysoké šlechty a měla značný majetek, mezi aristokraty ale byli počítáni

⁴⁰⁷ Tato studie vznikla v rámci grantu Grantové agentury České republiky č. 404/08/0259.

⁴⁰⁸ Pražák, Jiří. Aristokracie. In OSN (1889, II), s. 715.

⁴⁰⁹ SOUPIS celkem 474 rakousko-uherských aristokratických rodin z období 1867 – 1918 přináší GODSEY (1999). Godsey vychází z materiálů úřadu nejvyššího komoří. K aristokracii měl podle něj patřit i měšťanský bankéřský rod Baltazziů, což je ale diskutabilní.

i jedinci, kteří museli hledat živobytí v armádě, církvi nebo státní správě. Hlavním a prakticky nejdůležitějším kritériem, jež členství v této elitní kastě podmiňovalo, byl bezchybný původ. Sňatek s členem měšťanské nebo novošlechtické rodiny ve většině případů znamenal vyobcování provinilce a jeho potomků z první společnosti. Tyto nepsané zásady nutily příslušníky aristokracie dodržovat zásadu tzv. rovnorodého sňatku, přestože zákony podunajské monarchie institut morganatického manželství neznaly. Tím se tyto provinilé osoby samy vyčleňovaly do okolní, méně urozené společnosti a dostávaly se do izolace, která byla od poloviny 19. století stále patrnější.

Ani aristokracie ale nebyla jednotná a vnitřně se členila. Pomyslnou linií v tomto případě představovalo rozdělení na aristokracii „panující“ a „služebnou“. K první, naprosto exkluzivní skupině označované také jako **vysoká šlechta** (*hoher Adel*) patřilo v podunajské monarchii jen nemnoho rodin – těch, které pocházely z panujících nebo dříve panujících (mediatizovaných) rodů. Zbytek první společnosti pak tvořili ostatní příslušníci aristokracie bez ohledu na to, zda pocházeli ze starobylé šlechty (*Uradel*), nebo z rodin, kterým byl titul v předchozích staletích udělen prostřednictvím listiny některým evropským panovníkem (*Briefadel*). Geografický původ aristokratických domů habsburské monarchie byl velmi rozličný a kromě německých, českých, uherských, rakouských a polských rodin bychom v jejich řadách našli i potomky irské, francouzské, italské, španělské, portugalské či skotské šlechty.⁴¹⁰

Titulárně stály na nejvyšších stupních aristokratického žebříčku **knížecí rody**. Tato hodnost (něm. *Fürst*) byla v monarchii vyhrazena výlučně příslušníkům nejstarších a nejurozenějších rodin s bezvadným rodokmenem. Některé knížecí domy disponovaly i titulem vévody. Ten v monarchii nepředstavoval zvláštní stupeň šlechtické hierarchie, ale byl jen čestným odkazem na držbu (většinou polosuverénního nebo titulárního) území, ke kterému se vázal.⁴¹¹ Knížecí tituly byly udílány buď všem členům rodiny nebo pouze podle práva prvorozenectví (primogeniturně).⁴¹² Pokud byl udělen všem členům, nosila titul knížete jeho hlava a ostatním členům náležela hodnost princů, resp. princezen (*Prinz, Prinzessin*). V případě, že se od hlavní linie takového rodu oddělila další samostatná větev, náležel knížecí titul zpravidla i jejímu představiteli (Liechtenstein, Schwarzenberg, Lobkowitz). Jestliže ale rodina získala knížecí titul primogeniturně, patřili ostatní členové rodu jen mezi hrabata. Dědic knížecího titulu býval familiárně oslovován jako dědičný princ (*Erbprinz*) nebo dědičný hrabě (*Erbgraf*), ale u některých rodů mu náleželo i zvláštní jméno a někdy také erb. Například následník knížete z Colloredo-Mannsfeldu byl titulován jako hrabě z Mannsfeldu a užíval jen mannsfeldský znak.⁴¹³ Knížecí hodnost byla často vázána na držbu fideikomisu.⁴¹⁴

⁴¹⁰ ŽUPANIČ (2006a), s. 16n.

⁴¹¹ Hlavě primogeniturní (hlubocko-krumlovské) větve knížat Schwarzenbergů náležel titul vévody krumlovského, lobkowiczká primogenitura nosila titul vévodů zaháňských a později roudnických, Auerspergové byli vévody münsterberskými a později vévody z Gottschee.

⁴¹² Většinou šlo o postupný proces. Významnější knížecí rody tak nejprve získaly titul primogeniturně a následně byl rozšířen na všechny členy rodu. Srov. KLEIN (1987); ŽUPANIČ – FIALA – STELLNER (2001), s. 5 – 14.

⁴¹³ V některých zemích (např. v Prusku) býval některým rodům povýšeným primogeniturně do knížecího stavu jako zvláštní vyznamenání udělován titul prince pro dědice knížecí hodnosti, přičemž ale ostatní členové rodu zůstávali hrabaty (např. knížata von Pleß). Na druhé straně např. v Bavorsku se jako knížata, nikoli jako princové, titulovali i nepanující příslušníci některých mladších knížecích rodů (Wrede).

⁴¹⁴ Srov. LANJUS (1939), s. 100 – 101, 115 a 129 – 130; MAŠEK (1999).

Knížata se navzájem odlišovala i právem na oslovení (predikátem), který neměl nic společného s tím, zda byl titul udělen celému rodu, či jen primogeniturně. Původně byla knížata oslovována predikátem „*Osvícenost*“ (*Erlaucht*), který ale byl roku 1829 rozhodnutím spolkového shromáždění Německého spolku vyhrazen hlavám bývalých svrchovaných říšských hrabství. Vévodové a většina bývalých říšských knížat užívala v této době již většinou titulu „*Vysoce urozený*“ (*Hochgeboren*). Rozhodnutím spolkového sněmu Německého spolku z 9. září 1825 získaly hlavy mediatizovaných knížecích rodů predikát „*Jasnost*“ (*Durchlaucht*) a právo na oslovení „*Vaše Jasnosti, vysoce urozený kníže*“ (*Durchlauchtig, hochgebohrener Fürst*), který byl kabinetním listem císaře Františka Josefa z 27. dubna 1869 rozšířen na všechny jejich členy.⁴¹⁵ Predikát „*Jasnost*“ byl ale udělen i nově povýšeným rodinám. Výjimečně mohly hlavy nejvýznamnějších rodů, například Maxmilián vévoda z Hohenbergu, morgana-tický syn následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, získat predikát „*Výsost*“ (*Hoheit*), jinak vyhrazený císařským, královským a velkovévodským dynastiím.

Hierarchie knížecích rodů v Rakousku byla upravena nařízením císaře Ferdinanda I. roku 1837, které platilo až do roku 1918.⁴¹⁶ Týkalo se samozřejmě jen nepanujících rodin, tedy těch, které k tomuto roku neovládaly suverénní území (mimo seznam tak byli např. Liechtensteinové). Tzv. *Pořadník bývalých říšských knížecích domů a knížecích domů dědičných zemí* (*Rangliste der vormaligen Reichs- und der erbländischen Fürstenhäuser*) byl průběžně doplňován a aktualizován. Knížecí rody byly na jeho základě rozděleny do dvou základních skupin – na:

- mediatizované, dříve vládnoucí říšské knížecí rody,
- nevládnoucí knížecí rody Svaté říše římské a dědičných zemí.

První skupina tzv. mediatizovaných rodů byla dále vnitřně rozdělena. Významnější postavení v ní náleželo rodinám, které získaly místo a hlas na lavici v říšském sněmu Svaté říše římské národa německého a patřily tedy mezi skutečné říšské stavy. Pro příslušnost k této skupině byl určující virilní nebo kuriální hlas na bývalém říšském sněmu a výchozím kritériem 6. srpen 1806, kdy se poslední císař František II. vzdal koruny Svaté říše římské. Pouze ty rody, které v této době disponovaly virilním nebo kuriálním hlasovacím právem, byly uznány jako mediatizované. Okolnost, že některé po tomto datu svá říšská území prodaly nebo o ně přišly, nehrála v tomto případě žádnou roli.⁴¹⁷ Je logické, že většinou šlo o rody původem ze Svaté říše římské. Rakouské a české rodiny mezi nimi najdeme vzácněji, uherští magnáti pak mezi říšské stavy nepronikly. Mediatizovaných knížat bylo v monarchii jen několik a jejich hierarchie se odvozovala podle data zisku místa na říšském sněmu. Pořadí bylo následující:

Rod	Udělení knížecího titulu	Uvedení na lavici říšských knížat
Arenberg	1576	1582
Lobkowitz	1624	1654
Salm-Salm	1623 a 1739 ⁴¹⁸	1654
Salm-Kyrburg	1623 a 1742	1654

⁴¹⁵ Přípis na složce nobilitačního aktu knížat z Hanau: ÖStA, AVA, AA, Fürsten Hanau, Adelsakt 1855 – 1918.

⁴¹⁶ ÖStA, AVA, AA, Adelsgeneralien 26 – Hofzutritt.

⁴¹⁷ WILLOWEIT (1992), s. 33 an.

⁴¹⁸ V roce 1623 pro linii Anholt, která vymřela roku 1738, v roce 1739 pro linii Salm-Salm (resp. Hogstraaten). V roce 1742 byl knížecí titul udělen linii Kyrburg (viz níže). ŽUPANIČ – FIALA – STELLNER (2001), s. 228 – 234.

Rod	Udělení knížecího titulu	Uvedení na lavici říšských knížat
Dietrichstein ⁴¹⁹	1622	1654
Auersperg	1653	1654
Fürstenberg	1664	1667
Schwarzenberg	1670	1674
Thurn-Taxis	1686	1754

Méně významné pak byly rody, které disponovaly na území Svaté říše římské určitým územím, ale místo na říšském sněmu nezískaly. Jejich pořadí se řídilo datem vydání nobilitační listiny.⁴²⁰

Do druhé skupiny nevládnoucích knížat patřily jak aristokratické rody, tak duchovní disponující knížecím titulem – arcibiskupové, biskupové, velmistr a česko-rakouský velkopřevor řádu Maltézských rytířů a také abatyšé Savojského ústavu šlechticů ve Vídni, přestože ji *Pořadník bývalých říšských knížecích domů a knížecích domů dědičných zemí* nezmiňuje.

Specifické postavení mezi elitou podunajské monarchie náleželo členům knížecího rodu Liechtensteinů, jehož hlava byla suverénním vladařem malého knížectví. Princům a princeznám ze starší knížecí tzv. karlovské linie – potomkům prince Karla (1730 – 1789) – příslušelo u dvora místo následující po princích a princeznách ze Schwarzenbergu a před Thurn-Taxisi, zatímco ostatní Liechtensteinové byli podle nejvyšších rozhodnutí Františka Josefa zařazeni až za novoknížecí rod Waldecků.⁴²¹

Mezi mediatizovanými a titulárními knížaty byly rozdíly od počátku. Roku 1900 ale došlo k jejich výraznému prohloubení díky revizi habsburského rodinného řádu z roku 1839. Od tohoto roku se partnery příslušníků rakousko-uherské panovnické dynastie mohli stát i potomci mediatizovaných knížecích rodů, což bylo dříve privilegium náležející jen rodům skutečně vládnoucím.⁴²²

Knížecí hodnost zůstala po celou dobu existence podunajské monarchie exkluzivní. Zatímco v případě nižších titulů můžeme v 19. století mluvit o jisté inflaci, s knížecím titulem se rozhodně neplýtvalo. Byl vyhrazen pro příslušníky nejstarších a nejurozenějších rodin s bezvadným rodokmenem a během celé existence Rakouského císařství (1804 – 1918) byl udělen jen v šestnácti případech.⁴²³

⁴¹⁹ Rod vymřel v roce 1864. Titul byl přenesen na Alexandra hraběte Mensdorff-Pouilly (kníže Dietrichstein zu Nicolsburg), s tím, že byl chápán jako nově udělený. Tamtéž, s. 70 – 80.

⁴²⁰ V monarchii šlo o rody (seřazeno podle pořadí udělení titulu): Croÿ, Löwenstein-Wertheim-Rosenberg, Esterházy, Oettingen-Spielberg, Solms-Braunfels, Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein, Hohenlohe-Waldenburg-Taxtberg, Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst, Isenburg-Offenbach-Birstein, Colloredo-Mannsfeld, Khevenhüller-Metsch, Kaunitz-Rietberg, Hohenlohe-Langenburg, Hohenlohe-Langenburg-Oehringen, Hohenlohe-Langenburg-Kirchberg, Starhemberg, Oettingen-Wallerstein, Leiningen, Wied, Salm-Reifferscheidt-Krautheim, Orsini-Rosenberg, Schönburg-Waldenburg, Schönburg-Hartenstein, Solms-Hohensolms-Lich, Sayn-Wittgenstein-Berleburg, Looz-Corswaren, Waldburg-Wolfegg-Waldsee, Waldburg-Zeil-Trauchburg, Waldburg-Zeil-Wurzach, Metternich, Fugger-Babenhhausen, Salm-Reifferscheidt-Krautheim, Windisch-Graetz, Sayn-Wittgenstein-Hohenstein, Trauttmansdorff-Weinsberg, Leyen, Löwenstein-Wertheim-Freudenberg, Salm-Horstmar, Bentheim-Steinfurt, Bentheim-Tecklenburg-Rheda.

⁴²¹ Nejvyšší rozhodnutí Františka Josefa I. ze 6. 6. 1886 a 4. 5. 1888. ÖStA, AVA, AA, Adelsgeneralien 26 – Hofzutritt.

⁴²² Dodatek k habsburskému rodinnému řádu ze 12. 6. 1900. Županič (2006b), s. 5.

⁴²³ LANJUS (1939), s. 75n. Tato práce zachycuje udělení knížecích titulů v celé monarchii (nikoli jen v Rakousku) po roce 1848. Přehled osob povýšených do rakouského knížecího stavu v letech 1848 – 1875 viz též HEILMANN (1877), s. 19.

Z těchto šestnácti knížecích nobilitací bylo ale pět určeno pro morganatické potomky vládnoucích či dříve vládnoucích dynastií (Hanau, Teck, Montenuovo, Hohenberg a Weikersheim), jednoho příslušníka německé panovnické rodiny, který se z důvodu sňatku vzdal svého dosavadního titulu (Noer) a čtyři rakouské konfirmace titulu již uděleného (Poniatowski, Beaufort-Spontin, Radziwiłł, Teano). U Dietrichstein-Nicolsburgů (hrabat Mensdorff-Pouilly) šlo o přenesení titulu, jména a erbu vymřelého rodu Dietrichsteinů a hrabě Lónyay byl nobilitován z ohledu na svou manželku Stefánii Belgickou (von Belgien), vdovu po korunním princí Rudolfovi. Udělení titulu knížat z Teana hraběcímu rodu Pálffy-Daunů je navíc mimořádně sporné.⁴²⁴ Po roce 1848 tak v celé monarchii došlo jen ke dvěma skutečným povýšením aristokratických rodů do knížecího stavu a to roku 1911 v případě Thun-Hohensteinů v Předlitavsku a Festeticsů v Zalitavsku,⁴²⁵ což bylo ve srovnání s jinými evropskými monarchiemi mimořádně málo.⁴²⁶

Také **hraběcí titul** (něm. *Graf*) byl původně velmi prestižní a většinou teprve jeho udělení potvrzovalo příslušnost rodiny k aristokratické elitě (tzv. první společnosti). Hraběcí titul byl o to prestižnější, že ještě na počátku 19. století existovala celá řada suverénních říšských knížectví, jejichž vladaři disponovaly jen hraběcími tituly. Tato území zanikla během procesu mediatizace, ale postavení bývalých bezprostředních hrabat zůstalo i nadále výlučné. Na základě rozhodnutí spolkového shromáždění Německého spolku ze 12. března 1829, v Rakousku potvrzeného dekretem dvorské kanceláře z 9. října téhož roku, získaly tyto rody stejná privilegia jako bývalá říšská knížata a byly uznány za rovnorodé s ostatními panovnickými dynastiemi.⁴²⁷ Zatímco ale v případě knížat náležel k vysoké šlechtě celý rod, u hrabat se toto privilegium týkalo jen hlavy, které byl také přiznán predikát „Osvícenost“ (*Erlaucht*) a nárok užívat v erbu zvláštní korunu (*Erlauchskrone*) vycházející z knížecího pláště. Počet osvičených hrabat byl poměrně vysoký,⁴²⁸ ale v Rakousku samotném bylo usazeno jen

⁴²⁴ Ferdinand Leopold Pálffy z Erdódu (1807 – 1900) získal 11. 3. 1853 (17. 6. 1855) jako dědic peněžního fideikomisu hrabat Daunů právo užívat jména hrabě Pálffy-Daun z Erdódu a spojený erb obou rodů. Na základě opakované žádosti povolil císař Ferdinandovi Leopoldovi Pálffy-Daunovi 30. 12. 1876 užívat v Rakousku titulu knížete z Teana, který byl jako neapolské léno 24. 9. 1711 dědičně udělen polnímu maršálovi Wirichu hraběti Daunovi. V listině je ale uvedeno, že titul knížete z Teana byl udělen celému rodu, nikoli jen jeho hlavě, co by v případě skutečné nobilitace bylo mimořádné privilegium. Celá podoba jména navíc zněla „Graf Pálffy-Daun ab Erdód, Fürst von Teano“. Uvedení knížecí hodnosti na druhém místě až za hraběcím titulem naznačuje, že šlo o pouhé čestné důstojenství, uznání nároku na zahraniční titul, které nemělo se skutečným povýšením nic společného. O tom svědčí i taxa za predikát „kníže von Teano“ ve výši 630 zl. zaplacená 10. 3. 1876. V případě knížecí nobilitace by totiž Pálffy musel uhradit 1 260 zl. *ÖStA, AVA, AA, Pálffy-Daun von Teano, 1852 – 1878*. Na druhé straně je ale nutné přiznat, že všechny genealogické šlechtické almanachy rod jednoznačně řadí mezi knížata (např. *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Fürstlichen Häuser (Hofkalender)*, 1919, s. 389 – 390; *Almanach de Gotha, Gotha*, 1944, s. 503; *Genealogisches Handbuch des Adels, Adelslexikon*, Bd. X, Limburg an der Lahn 1999, s. 134 – 135) a navíc uvádí, že zároveň s uznáním knížecího titulu byl všem členům rodu přiznán predikát „knížecí milost“ (fürstliche Gnaden), což ale v listině z roku 1878 uvedeno není.

⁴²⁵ Není bez zajímavosti, že ke všem třem knížecím nobilitacím z roku 1911 (Thun-Hohenstein, Festetics a Weikersheim) došlo ve stejný den: 21. 6. Ve všech případech byl také titul udělen jen primogeniturně. Viz níže.

⁴²⁶ V závorkách je původní jméno rodu nebo jiná poznámka. V případě, že je jméno psáno kurzívou, byl titul udělen z pravomoci uherského krále.

⁴²⁷ BINDER-KRIEGLSTEIN (2000), s. 99.

⁴²⁸ Šlo o rody: Bentinck, Castell, Erbach-Erbach (jinak Erbach-Warttemberg-Roth), Erbach-Fürstenau, Erbach-Schönberg, Fugger-Glött, Fugger-Kirchheim, Fugger-Nordendorf, Fugger-Kirchberg-Weissenhorn, Giech, Isenburg-Büdingen, Isenburg-Meerholz, Isenburg-Philippseich, Isenburg-Wächtersbach, Königsegg-Aulendorf, Leiningen-Billigheim, Leiningen-Neudenuau, Leiningen-Westerburg (Alt-), Leiningen-Westerburg (Neu-), Neipperg, Ortenburg, Pappenheim, Platten-Hallermund, Plettenberg-Mietingen, Pückler-Limpurg, Quadt-Isny, Rechberg, Rechteren-Limpurg, Schäsberg-Thannheim, Schlitz

ROD	ROK NOBILITACE
Poniatowski	1850
Hanau-Horzowitz ⁴²⁹ (Hessen-Kassel)	1855
Teck ⁴³⁰ (Württemberg)	1864
Montenuovo ⁴³¹ (Neipperg)	1864
Noer ⁴³² (Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg)	1864
Dietrichstein-Nicolsburg (Mensdoff-Pouilly)	1869
Beaufort (Beaufort-Spontin)	1876
Teano (Pálffy-Daun z Erdödu)	1876
Radziwiłł	1882
Hohenberg ⁴³³ (Habsburg-Lothringen)	1900
Thun-Hohenstein	1911
<i>Festetics</i>	1911
Weikersheim ⁴³⁴ (Hohenlohe-Langenburg)	1911
<i>Lónyay</i> ⁴³⁵ 430, 431, 432	1917

- genannt Görz, Schönborn-Wiesentheid, Schönburg, Solms-Laubach, Solms-Rödelheim, Solms-Wildenfels, Stolberg-Gedern, Stolberg-Ortenberg, Stolberg-Rossla, Stolberg-Stolberg, Stolberg-Wernigerode, Törring-Guttzell, Waldbott-Bassenheim, Waldeck-Pyrmont, Wallmoden-Gimborn, Wurmbrand. Viz Alphabetisches Verzeichniss der fürstlichen und gräflichen Familien, deren Häuptern, in Folge von Bundestags-Beschlüssen das Prädikat „Durchlaucht“ und „Erlaucht“ ertheilt wird. In *ÖStA*, AVA, AA, Karoline Leopoldine Fürstin von Arenberg, Prädikat „von Arenberg-Kaunitz-Rietberg“, 1863.
- ⁴²⁹ Hesensko-kasselský kurfiřt Fridrich Vilém I. povýřil 10. 10. 1831 svou morganatickou manželku Gertrudu Falkensteinovou (1803 – 1882) do hesensko-kasselského hraběcího stavu s přídomkem „von Schaumburg“ a 2. 6. 1853 hesensko-kasselský titul „knížat, resp. princův von Hanau, hrabat von Schaumburg“ s povinností dodržet zásadu rovnorodého sňatku. Následne 6. 3. 1855 byl tento titul konfirmován v Rakousku s novým predikátem „z Hanau a Horzowitz“. Ve složce Hanau v AVA koncept knížecí nobilitační listiny není a to přesto, že je tu potvrzení o zaplacení všech poplatků za diplom, který byl na zvláštní přání příjemců zvlášť nákladně ozdoben. Většina ze uložených materiálů se zabývá sporem o budoucnost rodového fideikomisu a knížecího titulu po smrti Heinricha knížete z Hanau (1842 – 1917). *ÖStA*, AVA, AA, Fürsten Hanau, Adelsakt, 1855 – 1918. Koncept listiny je ve složce *ÖStA*, AVA, AA, Fürsten Hanau – Fideikomiss, 1854/55. Viz též ŽUPANIČ – FIALA – STELLNER (2001), s. 96.
- ⁴³⁰ Zakladatelem rodu byl Franz (1837 – 1900), syn z morganatického manželství vévodы Alexandra Württemberského (1804 – 1885) a Klaudiny hraběny Rhédeyové von Kis-Rhède (1812 – 1841), který byl 16. 5. 1835 udělen rakouský hraběcí stav s predikátem „Hohenstein“. Franz získal 1. 12. 1863 württemberský knížecí stav s predikátem „Teck“, který mu byl v Rakousku uznán listinou z 27. 1. 1864, a württemberský vévodský titul mu byl udělen 16. 9. 1871. Dne 12. 6. 1866 se oženil s britskou princeznou Mary Adelaide (1833 – 1897), dcerou Adolfa vévodы z Cambridge (1774 – 1850). Za první světové války si jeho potomci, synové Adolphus (1868 – 1927) a Alexander (1874 – 1957) a dcera Mary, manželka britského krále Jiřího V., s panovníkovým svolením změnili jméno z „Teck“ na „Cambridge“ a zřekli se svých německých titulů. Od 16. 7. 1917 nesl Adolphus jako hlava rodu titul markýze z Cambridge, hraběte z Elthamu a vikomta Northallertona, jeho mladší bratr Alexander pak hraběte z Athlone a vikomta Trematona. *Genealogisches Handbuch des Adels, Fürstliche Häuser*, Bd. IV., Glückburg (Ostsee) 1956, s. 522 – 524.
- ⁴³¹ Syn francouzské císařovny a vévodkyně z Parmy Marie Luisy (1791 – 1847) a Adama Alberta hraběte Neipperga (1775 – 1829) Wilhelm Albert (1821 – 1895) užíval otcova hraběcího titulu, ale s poitalštěným predikátem (Montenuovo). 13. 8. 1864 mu byl udělen rakouský knížecí titul. *ÖStA*, AVA, AA, Montenuovo, Fürstenstand 1864.
- ⁴³² Friedrich Emil princ ze Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburgu (1800 – 1865) se po smrti své první manželky Henriette hraběny von Dannekiold-Samsøe (1806 – 1858) morganaticky oženil (3. 11. 1864) s Američankou Mary Esther Leeovou (1837 – 1914). Z toho důvodu krátce předtím rezignoval na příslušnost k rodu, vzdal se dosavadního jména a titulu a 28. 9. 1864 získal pro svou osobu rakouský knížecí titul s predikátem „Noer“ a nárok na oslovení „Jasnost“ (Durchlaucht). Zároveň byl jeho dětem (nikoli ovšem manželce; její povýšení nebylo v nejvyšším rozhodnutí zmíněno), které by se jim v budoucnu narodili, přiznán titul hrabat z Noer. *ÖStA*, HHSA, Kabinettsschreib, Kabinettsskanzlei (dále jen KK) 2875/1864. Kníže Friedrich Emil zemřel, aniž požádal o diplom a manželství zůstalo bezdětné.

několik rodů a to: Harrach, Kuefstein, Schönborn-Buchheim, Stadion-Thannhausen, Stadion-Warthausen, Sternberg-Manderscheidt a Wurmbbrand.:⁴³³ :⁴³⁴ :⁴³⁵

Hraběcí titul byl udílen převážně členům starých panských (baronských) rodin, ale na rozdíl od knížecího jej ho získala i řada osob, jejichž rodokmen nebyl v žádném případě bezvadný. Přesto však byl po celou dobu existence podunajské monarchie velmi exkluzivní a získávaly jej pouze vysoce postavené osoby, obvykle s úzkými příbuzenskými vazbami k rodové aristokracii. Oproti starší době ale k jedné významné změně došlo. Především nejpozději od poloviny v 19. století již šlechtický titul nevypovídal o postavení jedince ve společnosti. Početní nárůst šlechty, patrný zejména od nástupu Františka Josefa I., totiž nebyl zároveň spojen se zvýšením počtu aristokratických rodů, které své řady novým povýšencům otevíraly jen pomalu a velmi neochotně. Zatímco ještě na počátku 19. století nebylo začlenění opravdu bohatých nobilitantů do šlechtické nebo dokonce aristokratické společnosti větším problémem (a to dokonce v případech, že pocházeli z řad židovských konvertitů), po roce 1848 se situace radikálně změnila. Díky častému udílení tzv. privilegovaných řádů přinášejících nárok na šlechtictví se objevilo velké množství nových rytířů a baronů, jejichž sociální postavení dřívější prestiži těchto titulů ani zdaleka neodpovídalo. Od druhé poloviny 19. století dokonce nebylo neobvyklé, že panovník své nejbližší spolupracovníky měšťanského původu povyšoval i do hraběcího stavu, což se v dřívější době stávalo jen velmi vzácně. Šlo nepochybně o důsledek skutečnosti, že císař již nepovažoval odměnu prostřednictvím baronátu devalvovaného častým udílením za dostatečnou.

Na rozdíl od jiných evropských zemí nebylo v monarchii obvyklé udělovat primogeniturně jiný než knížecí titul. Zatímco v Německu existovala řada baronských, ale především hraběcích důstojenství děděných jen podle práva prvorozenectví, v Rakousku byly podobné případy naprosto výjimečné. Kromě cizinců šlo v podstatě jen o tyrolskou hraběcí rodinu von Mayerle. Původně obchodnická dynastie z Bolzana získala roku 1622 od tyrolského vévody Ferdinanda erb a roku 1701 byla povýšena do starého šlechtického stavu dědičných zemí. Roku 1728 byl Coelestin

⁴³³ Titul knízat a kněžen z Hohenbergu byl 1. 7. (8. 8.) 1900 udělen Žofii hraběnce Chotkové (1868 – 1914), morganatické manželce následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este (1863 – 1914), a dětem, které by se páru v budoucnu narodili. 4. 10. (17. 12.) 1909 získala Žofie ad personam titul vévodkyně. Děti z tohoto manželství, Sophie (1901 – 1990), Maximilian (1902 – 1962) a Ernst (1904 – 1954), zpočátku užívaly matčin knížecí stav a jméno Hohenberg. Jejich právní postavení upravil až Karel I., který jim na žádost jejich pěstouna a strýce Jaroslava knížete Thun-Hohensteina (1864 – 1929) 31. 8. (5. 10.) 1917 udělil nový erb a zároveň hlavě rodu udělil primogeniturně děděnou hodnost vévody s titulem „Výsost“ s tím, že všem ostatním náleží titul knížecí. *ÖStA, AVA, AA, Hohenberg, 1900 – 1917. ŽUPANIČ (2009a).*

⁴³⁴ Karl (1862 – 1925) byl synem z morganatického manželství Karla knížete z Hohenlohe-Langenburgu (1829 – 1907) a Marie Dorotheý Grätwohlové (1837 – 1901), původem z Weikersheimu, která byla 9. 1. 1862 povýšena do württemberského šlechtického stavu s predikátem „von Bronn“ a 4. 3. 1890 získala württemberský baronát. Karl užíval jako jeho matka nejprve šlechtický stav s predikátem „von Bronn“ a 11. 10. 1891 mu byl stav svobodných pánů v Rakousku uznán jako zahraniční. O vydání listiny ale nepožádal (*ÖStA, AVA, AA, Carl von Bronn, Freiherrnstandbestätigung, 1891*). Nejvyšším rozhodnutím z 21. 6. 1911 byl pak na přímluvu Františka Ferdinanda d'Este a se souhlasem jeho jednotlivých linií knížecí rodiny Hohenlohe povýšen do primogeniturně děděného knížecího stavu jako „kníže Weikersheim“ (bez přídomku z, resp. von!) s právem na predikát „Jasnost“ a s povolením, aby ostatní jeho potomci užívali titulu „hrabě/hraběnka Weikersheim“. *ÖStA, HHSA, KK, B 13 s/1911. Listinou z 18. 7. 1911 mu pak byl udělen nový erb. ÖStA, AVA, AA, Weikersheim, Fürstenstand, 1911.*

⁴³⁵ Elemér hrabě Lónyay z Nagylóny a Vásárosnaménye (1863 – 1946) byl od roku 1900 manželem arcivévodkyně Stefanie (1864 – 1945), rozené princezny belgické, vdovy po korunním princí Rudolfově (1858 – 1889). *GUĐENUS (1993, II), s. 203 – 216, především s. 207.*

Mayerle, plukovník a velitel jihotyrolského města Rovereto, povýšen císařem Karlem VI. do hraběcího stavu Milánského vévodství a Neapolského království děděného podle práva prvorozenectví, jež byl rodině v 19. století potvrzen i v Rakousku.⁴³⁶

Mezi aristokracií patřily také některé baronské rody. Ovšem na rozdíl od vysoce ceněného hraběcího titulu, prestiž stavu **svobodných pánů** (*Freiherr*), v Uhrách **baronů**, klesala soustavně od první poloviny 17. století, kdy začal být často udílen zasloužilým příslušníkům nižší šlechty. Navíc pouze malé procento nově křovených svobodných pánů navázalo příbuzenské svazky se starou šlechtou nebo dokonce s aristokracií. Na konci 19. století byla prestiž tohoto titulu již natolik nízká, že starým rodinám spřízněným s aristokracií byl bez větších problémů po podání žádosti udílen hraběcí titul, zatímco bohatší starorytířské rody i rody z nové šlechty příbuzensky provázané se šlechtou starou, bez větších problémů dosahovaly baronátu.⁴³⁷

Počet baronů od poloviny 19. století rychle rostl. Šlo zejména o důsledek tzv. systematizovaného řádového šlechtictví. Nositelé některých řádů monarchie totiž měli právo požádat o udělení tohoto titulu i bez toho, aby byli již dříve povýšeni mezi šlechtice.⁴³⁸ Toto privilegium bylo spojeno s řády Marie Terezie, Svatého Štěpána, Leopoldova a Železné koruny, ale většina titulů získaných tímto způsobem byla spojena s posledně jmenovaným.⁴³⁹ Do roku 1884, kdy toto pravidlo zaniklo, byl každý z těchto řádů dělen na tři třídy, které odstupňovaly i nároky jejich nositelů. Výjimku představoval řád Marie Terezie a řád Svatého Štěpána.

Zvláštní místo mezi záslužnými řády monarchie patřilo vojenskému **řádu Marie Terezie**. Jednak byl udělován výlučně důstojníkům za statečnost v boji, jednak jeho nositelé automaticky (při propůjčení řádu na slavnostní promoci) získávali dědičný rytířský titul⁴⁴⁰ zároveň s právem přístupu ke dvoru. Na požádání byl nositelům všech stupňů řádu Marie Terezie udílen stav svobodných pánů.⁴⁴¹ Původně se jednalo o šlechtictví dědičných zemí, po roce 1804 o šlechtictví rakouské. Tento stav zůstal zachován i po přijetí dualismu. K revizi řádových statut došlo na naléhání uherské vlády až později, v souvislosti s „kosmetickou“ úpravou rakousko-uherské armády, která se roku 1889 přeměnila z *c. k.* (císařsko-královská) na *c. a k.* (císařská a královská). Dne 21. srpna 1894 schválil František Josef rezoluci formulovanou zalitavským ministrem vnitra Károlym Hieronymim, podle které nobilitovaní důstojníci ze zemí svatoštěpánské koruny nadále získávali výlučně uherský šlechtický stav.⁴⁴² Změna se dotkla i řádu Marie Terezie: zatímco předlitavští občané

⁴³⁶ Erbovní list získali 30. 11. 1622, šlechtictví 18. 7. 1701, milánský a neapolský hraběcí stav 25. 8. 1728, do tyrolských šlechtických matrik byl rod zapsán 17. 12. 1764. V Rakousku byl primogeniturní hraběcí stav uznán 7. 7. 1835 a 19. 5. 1836 a opakovaně potvrzen 29. 1. 1861. 3. 5. 1876 členové rodu získali povolení připojit jméno vymřelé rodiny Galizzi (von Mayerle-Galizzi). Rod vymřel roku 1917. JÄGER-SUNSTENAU (1959); *Genealogisches Handbuch des Adels, Adelslexikon*, Bd. VIII, 1997, s. 362.

⁴³⁷ Např. rody svobodných pánů Dobrženských z Dobrženic (hraběcí stav 1906), starorytířská rodina Kotzů z Dobrsche (baronát 1869) či novošlechtický rod Nádherných z Borutína (baronát 1882 a 1898).

⁴³⁸ K této otázce ŽUPANIČ (2006a), s. 119n.

⁴³⁹ Soupis nejvýznamnějších osob vyznamenaných v letech 1848 – 1875 řády a na jejich základě povýšených do stavu svobodných pánů viz HEILMANN (1877), s. 20 – 21 (Resumé und Statistische Notizen über die Standeserhöhungen).

⁴⁴⁰ *ÖStA*, AVA, AA, Adelsgeneralia 33, 21290/1819. Těž § 36 řádových statut.

⁴⁴¹ § 37 řádových statut. „Těm velkokřížníkům a rytířům, kteří po tom touží, bude bezplatně udělen panský stav neboli baronát a zhotoven příslušný diplom.“ Cit. dle: HIRTENFELD (1857), s. 12. Zajímavá je druhá část věty týkající se prominutí tax. Nařízení totiž bylo interpretováno jen jako odpuštění poplatku za povýšení, náklady na zhotovení listiny musel žadatel zaplatit.

⁴⁴² *ÖStA*, HNSA, KK, 3716/1894 (Přelitavsko), 3717/1894 (Zalitavsko).

nadále získávali rakouský stav svobodných pánů, zalitavským byl udílen uherský baronát. A protože uherská šlechtická hierarchie neznala titul rytíře, bylo se získáním řádu nadále automaticky spojeno jen prosté šlechtictví. Předpis vešel v platnost nařízením z 8. března 1895.⁴⁴³

U ostatních řádů byla privilegia nositele rozdělena podle jednotlivých řádových stupňů. V případě **řádu Svatého Štěpána** náležel velkokřížníkům titul skutečného tajného rady a komanděři se stávali titulárními tajnými rady. V 19. století, kdy toto dělení zaniklo, získávali nositelé obou stupňů hodnost tajných radů, nejvyšší důstojenství rakousko-uherské monarchie, které svému nositeli zakládalo právo na privilegované postavení u dvora a titul „*Excellence*“. Výlučnost této dekorace podtrhuje skutečnost, že nositelé nejnižšího stupně řádu, malého kříže, mohli požádat o baronát, který jim byl udělen bez okolků, a v případě zvláštních zásluh také o hraběcí titul, jehož udělení ale podléhalo panovníkovu schválení.⁴⁴⁴

Nositelé velkokříže **Leopoldova řádu** a rytíři I. třídy **Železné koruny** automaticky získávali hodnost tajného rady.⁴⁴⁵ Mezi takto oceněnými ale až do osmdesátých let 19. století nacházíme jen velmi málo nešlechticů. Kromě staré šlechty tuto třídu získávali většinou jen ministři, vysocí duchovní a špičky generality.⁴⁴⁶ Ostatní dvě třídy obou řádů pak vyznamenaným umožňovaly požádat o titul svobodného pána (komandérský kříž Leopoldova řádu a II. třída řádu Železné koruny) nebo rytíře (rytíř Leopoldova řádu a III. třída Železné koruny).⁴⁴⁷ Na rozdíl od hodnosti tajného rady nebyl šlechtický titul se získáním žádného z těchto řádů – ani s řádem Svatého Štěpána – automaticky spojen a bylo třeba o jeho udělení požádat.⁴⁴⁸

Možnost nobilitace na základě získání řádu byla (s výjimkou řádu Marie Terezie) zrušena nejvyšším listem Františka Josefa I. z 18. července 1884, jež byl 5. srpna 1884 publikován v oficiálním vládním listě Wiener Zeitung a jako dodatek byl včleněn do řádových statut. Od tohoto data bylo možné titulu dosáhnout jen na základě panovníckého rozhodnutí, které bylo v zásadě dvojího druhu. První představovalo udělení titulu prostřednictvím osobního panovníkovu listu (*Allerhöchstes Handschreiben*), kterým vladař své rozhodnutí oznámil ministrově vnitra. Tímto způsobem byly nobilitovány většinou jen velmi významné osoby – lidé z panovníkovy okolí a jedinci mezinárodního nebo alespoň rakousko-uherského věhlasu. Většina osob získala šlechtický titul skutečným nejvyšším rozhodnutím (*Allerhöchste Entschliebung*), tedy schválením nobilitačních návrhů ministerského předsedy či rezortních ministrů. Tímto způsobem se realizovala i naprostá většina masových povýšení, ke kterým docházelo při příležitosti vladařského jubilea nebo rodinných oslav (narozenin, výročí sňatku panovníckého páru apod.).

⁴⁴³ BINDER-KRIEGLSTEIN (2000), s. 55.

⁴⁴⁴ Zde ale záleželo na panovníkově rozhodnutí (kapitola XVII. řádových statut). Původní latinské znění viz *ÖStA*, HHSA, Archiv des St. Stephan-Ordens, Nr. 3: *Contitutiones insignis ordinis equitum S. Stephani regis apostolici*, Vienna 1764; německý překlad v Kálnokyho návrhu změn řádových statut ze 16. 7. 1884 (*ÖStA*, HHSA, KK, 2597/1884).

⁴⁴⁵ Zároveň mohli také požádat o baronát, ale to nebylo v řádových statutech výslovně řečeno. Srov. např. HEILMANN (1877), s. 15 (Resumée und Statistische Notizen über die Standeserhöhungen).

⁴⁴⁶ Např. Alexander Bach získal velkokříž Leopoldova řádu až při svém odchodu z funkce ministra vnitra roku 1859.

⁴⁴⁷ § 23 statut Leopoldova řádu a § XXI Železné koruny (oba paragrafy jsou téměř totožné). Viz Kálnokyho návrh změn řádových statut ze 16. 7. 1884 (*ÖStA*, HHSA, KK, 2597/1884).

⁴⁴⁸ Kapitola XVII. řádových statut řádu Sv. Štěpána, § 23 statut Leopoldova řádu a § XXI Železné koruny. Zde chybí GÓRZYŃSKI (1997), který za datum nobilitace považuje právě den udělení řádu a nikoli den vydání listiny, což je zásadní omyl.

Mezi osobami, jež baronátu nově dosáhli po polovině 19. století, tvořili majoritu (přibližně 70 procent) státní úředníci a generalita, zbytek pak představovali převážně statkáři, důstojníci a zástupci svobodných povolání.⁴⁴⁹ Nejvýznamnějším problémem většiny nobilitovaných byl fakt, že svůj stav získali přímo, aniž by předtím byli povýšeni mezi nižší šlechtu. Šlo o zásadní porušení předpisů monarchie, které de iure udělení vyššího titulu nešlechtické osobě neumožňovaly.

Rychlý růst počtu baronských nobilitací a také častější udílení hraběcího titulu během 19. století způsobili, že titul přestal být zároveň symbolem společenského postavení. Po staletí platilo, že hrabata a velká část svobodných pánů tvořili součást aristokratické společnosti. Nově povýšené rodiny ale nebyly ve většině případů starou aristokracií akceptovány jako rovnocenné a ani samy nepřijaly aristokratický životní styl. I když původ těchto šlechticů byl velmi odlišný, jeden výrazný společný rys měli: Lze je totiž prohlásit za „pracující šlechtu“, protože právě výkon určitého povolání jim zajišťoval hlavní zdroj příjmů. V 19. století do této skupiny patřili jak nově nobilitovaní jedinci, kteří šlechtický titul získali právě díky zásluhám, jež prokázali při výkonu svých profesí, tak zástupci starých, ale málo majetných či nemajetných rodů.

Důsledkem výše zmíněného procesu byla postupná izolace aristokracie, která se během poměrně krátké doby proměnila z politické a mnohdy i intelektuální elity v téměř úplně uzavřenou kastu odtrženou od zbytku společnosti. Distinkční prvky, které ji nyní odlišovaly od zbytku společnosti, se přesunuly zejména do roviny společenské a sociální, na které nebylo možné aplikovat žádné psané předpisy. Toto dělení můžeme označit jako rodově-ekonomické, protože přihlíží jednak ke stáří rodu a dokonalému původu, který byl nepsaným po generace zachovávaným zákonem zajišťujícím „čistotu modré krve“, jednak k ekonomickému postavení jedince a vymezení jeho místa ve společnosti.

Přesto však existovaly jisté znaky, na jejichž základě bylo možné aristokraty identifikovat. Především šlo o držbu určitých čestných úřadů, na které mohly dosáhnout právě jen osoby z této vrstvy. Šlo zejména o úřady **komořích** (*Kämmerer*) a **pážat** (*Edelknaben*), které byly určeny výlučně pro příslušníky těchto starobylých šlechtických rodin. K nabytí úřadu komořího bylo zapotřebí prokázat bezchybný šlechtický původ ze šestnácti předků, po osmi z otcovy a matčiny strany. Tato podmínka byla později zmírněna a po přeslici dostačovalo doložení čtyř ve šlechtickém stavu narozených předků. Dále musel žadatel disponovat rakouským či uherským občanstvím, dosáhnout alespoň 24 let věku, být morálně i politicky bezúhonný a v neposlední řadě doložit dostatečný majetek umožňující stavovsky přiměřený život. Hodnost se navíc neudílela zadarmo. Pokud císař poplatek ze zvláštní milosti neodpustil, byl žadatel povinen zaplatit 1 050 zlatých, respektive 2 100 korun, což na počátku 70. let 19. století představovalo roční plat úředníka XI. hodnostní třídy nebo taxu za nejnižší stupeň šlechtictví.⁴⁵⁰ V případě, že byl žadatel o úřad již dříve pážetem, platil pouze polovinu, protože udělení tohoto titulu bylo také zpoplatněno.⁴⁵¹ Komoři měli původně v dvorském hodnostním řádu pevné místo a účastnili se všech slavností, při kterých tvořili čestný průvod panovníka nebo přebírali jiné zvláštní funkce. V 19. století šlo již o pouhou čestnou funkci bez skutečných pravomocí – ovšem značně prestižní.

⁴⁴⁹ WITTING (1898).

⁴⁵⁰ ŽUPANIČ (2006a), s. 187n; ŽUPANIČ – HORČIČKA – KRÁLOVÁ (2009), s. 48n.

⁴⁵¹ PICKL – TIPPMANN (1908), s. 189.

Hodnost c. a k. pážat byla určitým předstupněm úřadu komořích. Pážaty se stávali mladí chlapci, jejichž úkolem původně bylo naučit se u dvora zacházet ze zbraněmi, společensky vystupovat a vůbec získat zkušenosti pro výkon úřadů ve dvorské a státní službě. V 19. a 20. století ale stejně jako komoři již plnili jen ceremoniální úkoly. Podmínky pro získání hodnosti byly stejné jako u komořích a jmenování pážetem v podstatě předcházelo udělení úřadu komořího, kterého bylo možné dosáhnout až ve 24 letech. Na rozdíl od komořích ale pážata neměla pevně stanovené místo v dvorském hodnostním řádu, protože se jednalo jen o čestný dvorský úřad bez skutečných kompetencí.⁴⁵²

Ženám z řad aristokracie se možnost získání podobného úřadu v monarchii nenabízela. Podobným identifikačním prvkem příslušnosti k první společnosti ovšem v jejich případě představovala držba habsburského rodinného dámského řádu **Hvězdového kříže** (*Sternkreuzorden*). Řád, založený roku 1668, byl podle původních představ své zakladatelky císařovny Eleonory Gonzaga (1630 – 1686) náboženským bratrstvem katolických šlechticů, jež členství mělo zavazovat k církevním a charitativním povinnostem. Členkou se mohla stát každá urozená dáma, která byla provdána nebo žila jen v dočasném celibátu (například dvorní dáma nebo dáma ústavu šlechticů). Přijaty mohly být za jistých okolností ale i svobodné ženy. Předpokladem bylo dovršení věku 18 let a průkaz původu od osmi šlechtických předků z otcovy a čtyř z matčiny strany. Důležitou podmínkou byl i sňatek na úrovni, který vylučoval, aby se nositelka řádu vzdálila aristokratické společnosti. Její muž tak musel být komořím nebo alespoň osobou pro tento úřad svým původem kvalifikovanou. V případě, že těmto požadavkům nevyhovoval, musela dáma řád vrátit.⁴⁵³

Vyloučení dámy z řádu Hvězdového kříže nebylo vzácností a docházelo k němu i v nejvyšší společnosti. Tímto způsobem byla postižena např. Pauline hraběnka Széchenyiová de Sárvár (1871 – 1945) po svém sňatku s Aloisem svobodným panem Lexou z Aerenthalu (1854 – 1912), jehož rodina stála na pomyslné hranici první společnosti, ale k samotné aristokracii nepatřila.⁴⁵⁴ Baron Lexa, častěji ovšem zvaný podle svého predikátu Aerenthal, byl přitom jedním z nejvýraznějších předválečných rakousko-uherských politiků a v letech 1906 až 1912 zastával úřad rakousko-uherského ministra zahraničí. Pocházel z bohaté ale nikoli starobylé šlechtické rodiny. Nobilitován byl totiž teprve roku 1790 jeho praděd Jan Antonín (1733 – 1824), původem z mydlářské rodiny od Příbrami, který zbohatl jako obchodník s obilím. Ten se sice oženil ještě s neurozenou dámou, ale velký majetek, který nashromáždil, otevřel jeho dědicům dveře do šlechtických salonů a k výhodným sňatkům. Ministr Aerenthal tak byl (po mužské linii) vnukem hraběnky Wilczekové, synem hraběnky Thun-Hohensteinové a manželem hraběnky Széchenyiové. Díky tomu byl již dávno před udělením hraběcího titulu roku 1909, který získal za zásluhy prokázané při anexi Bosny a Hercegoviny, uznávaným členem první společnosti monarchie. Přísné předpisy, které v monarchii panovaly, ale nedovolily jeho plné začlenění mezi aristokracii. Aerenthal se proto nikdy nestal c. a k. komořím a jeho manželka po sňatku přišla o řád Hvězdového kříže.

⁴⁵² ŽOLGER (1917), s. 135 – 136.

⁴⁵³ WIESFLECKER (1992), s. 101.

⁴⁵⁴ Šlechtický titul dědičných zemí s predikátem „Aerenthal“ získal Jan Antonín 9. 6. 1790, říšský rytířský stav mu udělil 4. 7. 1792 falcko-bavorský kurfiřt Karel Teodor z pravomoci říšského vikáře a v Rakousku pak 15. 3. 1805 František I. Do stavu svobodných pánů byl povýšen 10. 3. 1828 jeho mladší syn Johann Baptist (1777 – 1845), hraběcí stav pak získal Alois 17. 8. (13. 10.) 1909.

Není bez zajímavosti, že čestné tituly komořích, pážat i řád Hvězdového kříže mnohem snáze získávala uherská gentry (zejména střední šlechta), než mnohem zámožnější rody české a rakouské. Důvodem nebyl jen původ, ale také sňatková politika, které byla v obou částech monarchie odlišná. Zatímco moc a vliv se v Uhrách soustředily téměř výlučně do rukou šlechty, v západní části říše hrála významnou úlohu města. Nebylo proto vzácností, že méně zámožné šlechtické rodiny uzavíraly manželské aliance s potomky bohatých a vlivných osob třetího stavu. Tím si na jedné straně vylepšily svou ekonomickou situaci, na druhé straně zároveň oslabili své vazby ke šlechtické, ale zejména aristokratické společnosti, která podobné svazky většinou netolerovala.⁴⁵⁵

Naprosto výlučnou pozici mezi aristokraty podunajské monarchie měli nositelé **řádu Zlatého rouna**, který byl udílen jen nejurozenějším katolickým šlechticům.⁴⁵⁶ Řád Zlatého rouna (*Ordre Illustré de la Toison d'Or*; *Orden vom Goldenen Vlies*) byl v 19. a 20. století spolu s britským Podvazkovým řádem nejprestižnější na světě a zcela nepochybně stál na špici všech katolických světských řádů. Zlaté rouno založil roku 1430 burgundský vévoda Filip Dobrý (1419 – 1467) jako dynastický řád. Přijímání (původně volba) rytířů spadala nejprve do kompetence shromáždění všech rytířů, tzv. řádové kapituly. Roku 1577 ale španělský král Filip II. přenesl právo jmenovat nové rytíře výlučně na sebe a své nástupce.

Zlaté rouno bylo až do vymření burgundské panovnické dynastie Karlem Smělým roku 1477 jejím rodinným řádem. Podle 65. kapitoly řádových statut přešlo následně velmistrovství na rakouského arcivévodu Maxmiliána, manžela dědičky Burgundska Marie. Po něm byli velmistry všichni panovníci z rodu Habsburků, jmenovitě z jeho starší španělské linie. Zásadní zlom ve vývoji řádu nastal 1. listopadu 1700, kdy zemřel Karel II., poslední Habsburk na madridském trůně. Následně vypukl spor o velmistrovství mezi příslušníky rakouské linie habsburské dynastie, kteří si je nárokovali z důvodu příbuzenství, a Filipem V. z Bourbon-Anjou, jenž usiloval o hodnost velmistra jako designovaný španělský král. K dohodě se nikdy nedospělo a od roku 1701 existují dva řády Zlatého rouna – rakouský a španělský. Ve Španělsku se postupem času jeho udílení stalo mnohem liberálnějším a získávali jej dokonce nekatolíci, což byl jeden z důvodů, proč habsburský a později habsbursko-lotrinský rod existenci španělské řádové větve nikdy neuznal.

Výlučnost rakouského Zlatého rouna byla dána i poměrně malým počtem (potenciálních i skutečných) příjemců řádu. Původní statuta zakazující rytířům řádu přijmout jiný řád a odmítající členství duchovních osob⁴⁵⁷ ztratila platnost během 18. století, ale ostatní předpisy zůstaly většinou zachovány dodnes. Rakouští arcivévodové získávali řád při dosažení plnoletosti, ovšem korunní princ se stával rytířem Zlatého rouna již po narození. Na rozdíl od rytířských řádů (Johanitů či Německých rytířů) nemuseli kandidáti prokazovat svůj starošlechtický původ a řád tak teoreticky mohl být udělen každé osobě, která si svou veřejnou činností či službami panovníkovi získala veřejné zásluhy. V praxi však mezi rytíři nacházíme výlučně katolické suverény, členy jejich rodin a příslušníky nejvyšší aristokracie. Řádovým kancléřem byl od nástupu Františka Josefa I. šéf jeho kabinetní kanceláře.

Z výše uvedených údajů jasně vyplývá, že předpokladem příslušnosti k aristokracii nebyl jen titul a majetek, ale také (a zejména) rodinné zázemí – především dokona-

⁴⁵⁵ Srov. ŽUPANIČ (2009b).

⁴⁵⁶ K řádu viz STEEB (1996); LOBKOWICZ (1991); Řád zlatého rouna. OSN (1904, XXI), s. 1031.

⁴⁵⁷ Stávalo se (např. u Habsburků jako velmistru řádu Německých rytířů), že v případě vstupu do řád cirkve vrátil rytíř řádové insignie.

lý původ. Je známou věcí, že významným prostředkem zvyšování vlivu šlechtických rodů byly po staletí sňatky. Úspěšná sňatková politika stála i na počátku vzestupu habsburské dynastie, stejně jako jiných vládnoucích rodů. Jejich příkladu samozřejmě následovala i šlechta, stejně jako další složky společnosti. I v 19. století stál prestižní sňatek za nejednou kariérou a navíc pomáhal upevňovat pocit vzájemné sounáležitosti sprátelených i ještě včera vzdálených rodin. Ovšem pouze zámožné nebo alespoň vlivné rodiny mohly doufat ve společenský vzestup, jehož vrcholem bylo pro mnohé navázání příbuzenských vazeb s aristokracií.

Na rozdíl od západní Evropy i od Německa v podunajské monarchii zela hluboko do 20. století propast mezi aristokratickými rody a zbytkem společnosti, která se samozřejmě projevila i v případech sňatků. Tato praxe měla několik příčin, jednou z hlavních ale byly velmi složité překročitelné společenské bariéry mezi příslušníky aristokracie, ostatní šlechtou a zbytkem společnosti. Vědomí výlučnosti, se kterým se setkáváme u aristokracie celé Evropy, vedlo například v českých zemích na přelomu 15. a 16. století k tzv. uzavírání panského stavu: k dohodě mezi jeho příslušníky, že napříště budou sami rozhodovat o doplňování svých řad novými členy s tou výhradou, že uchazeči o přijetí smějí pocházet jen z okruhu osob, které se mohou prokázat třemi generacemi rytířských předků.

Postupem času se sňatek na úrovni stal základním předpokladem aristokratické kariéry a pro osobu níže postavenou bylo uzavření manželského svazku s osobou z takové rodiny neklamnou známkou mimořádného společenského vzestupu. Po staletí ale k procesu „směšování“ aristokratických a nearistokratických rodin docházelo zřídka, protože dokonalý původ byl nejen základem budoucí dvorské kariéry, ale mnohdy také základním požadavkem kladeným na dědice fideikomisů. Manželství, která přísná pravidla čistoty krve porušovala, se sice uzavírala i nadále, ale na rozdíl od „plnohodnotných“ se označovala jako nerovnorodá, mesalianční, morgantická či na levou ruku (*Ehe zur linken Hand*).

V Rakouském císařství platily zásady rovnorodosti *de iure* jen pro jediný rod – habsbursko-lotrinskou dynastii – a byly roku 1839 potvrzeny v „Císařském rakouském rodinném řádu“.⁴⁵⁸ Pro všechny ostatní obyvatele země platila bez rozdílu stavu rovnost před zákonem a to dokonce i pro bývalé panující rody Svaté říše římské, které byly v jiných státech Německého spolku obdařeny řadou výsad. Aristokratické rody tvořící první společnost monarchie ale tento stav nikdy neakceptovaly. Důvodů byla celá řada, mezi nejdůležitější ovšem nepochybně patřil pocit vlastní výlučnosti, snaha o zachování starých hodnot, stejně jako odpor k bouřlivým změnám, kterým společnost 19. století procházela a které zásadním způsobem měnily svět předcházejících generací. Cílem manželství totiž nebylo jen založení vlastní rodiny a zachování rodu, sňatek měl také rodině přinést společenskou prestiž odpovídající přinejmenším jejímu postavení. Manželství bylo určitou garancí jména, cti a symbolického kapitálu nejen jejich rodin, ale také celé aristokratické společnosti.⁴⁵⁹ Nerovnorodý sňatek byl navíc pro mnohé aristokratické rody nepřijatelný také proto, že až do pádu monarchie přetrvávala omezení bránící šlechticům, kteří uzavřeli nerovnorodá manželství, získat dvorské úřady nebo zdědit fideikomisy. Platila přitom jistá přímá úměra: čím výše šlechtická rodina na společenském žebříčku stála, tím větší odpor takové manželství vzbuzovalo.

⁴⁵⁸ *Kaiserlich Oesterreichische Familien-Statut vom 3. Februar 1839*. Srov. ŽUPANIČ (2006b).

⁴⁵⁹ SLABÁKOVÁ (2001).

Ohrožoval totiž po generace budovanou rodovou prestiž a přiváděl vniveč dosavadní rodinnou sňatkovou politiku.

Fideikomisy hrály v životě šlechty monarchie velmi významnou úlohu. Po roce 1867 bylo v Předlitavsku s jeho držbou ve většině případů spojeno dědičné členství v panské sněmovně, držitelé fideikomisů pak díky složité volební geometrii hráli významnou úlohu v politice některých korunních zemí, zejména v Čechách, na Moravě a v Dolních Rakousích.⁴⁶⁰ Není bez zajímavosti, že zatímco v západní části monarchie (především v českých zemích, ale také v Dolních a Horních Rakousích a v Korutanech) přistoupily k zřízení fideikomisu téměř všechny významné panské rody a někde i rody rytířské, v Uhrách a Haliči tuto instituci najdeme jen vzácně. Tradice dělení majetku zde byla zřejmě zažita mnohem intenzivněji, přestože často vedla k pauperizaci jednotlivých rodů a k jejich postupnému mocenskému úpadku.⁴⁶¹

Přestože fideikomis je nedílně spjat s řadou nejmocnějších rodů podunajské monarchie, jde o instituci poměrně mladého data. Původně totiž na většině území habsburské říše platil zákon, podle kterého dědili všichni synové majitele statku stejným dílem. Tento zvyk nevedl jen k bezpočtu sporů a hádek, ale často byl, jak již bylo řečeno, i jednou z příčin poklesu rodové prestiže.

V 15. století se dosavadní způsob držby a dědění panství dostal do střetu s novým ekonomickým vývojem šlechtického velkostatku a také s mocenskými ambicemi velkých rodů. V 16. století navíc dochází k vytváření prvních fideikomisů formou testamentárních dispozic. Je zajímavé, že většinu těchto prvních svěřenectví zakládala nižší šlechta, jejíž příslušníci o zabezpečení svého majetku usilovali tím intenzivněji, čím více začali na vlastní kůži poznávat nesnáze, které soudobý ekonomický vývoj připravoval malému rytířskému velkostatku. Některá z těchto svěřenectví se udržela velmi dlouho a např. v českých zemích později splynula s pobělohorskými fideikomisy, od kterých se odlišovala seniorátním nástupnictvím.⁴⁶² První majoráty habsburské monarchie vědomě vycházející ze španělských vzorů pochází až z přelomu 16. a 17. století. Šlo o „*fideicommissum familiae perpetuum*“ čili „*mayorazgo*“ zřízený roku 1600 ze slezských statků Abrahama purkrabího z Donína a fideikomis Frankenberg v Horních Rakousích z roku 1605, jež po svém návratu ze Španělska založil císařský vyslanec Franz Christoph hrabě Khevenhüller.⁴⁶³

Ve velkém majoráty začaly zakládat po bělohorské porážce českých stavů noví vlastníci konfiskovaných panství. Přitom se zdá, že nebyl dělán velký rozdíl mezi příslušníky starých domácích rodů a nově příchozími. Jedno ale měli společné: většina z nich pocházela z okruhu dvorské šlechty. V tomto ohledu udávala tón habsburská dynastie, která v osobě Ferdinanda II. učinila španělský majorát přímo základem vladařského práva.⁴⁶⁴

Protože vznik fideikomisu byl důsledkem panovnické milosti, neměla tato instituce nikdy jednotný vzor. Každé svěřenectví bylo zřizováno individuálním aktem, tedy testamentem nebo zakládací listinou. V praxi se ovšem jednotlivé fideikomisy příliš nelišily, protože jejich základem byla obvykle stereotypně aplikovaná pravidla španělského majorátu. Důležitou okolností vzniku svěřenectví byla nezbytnost panovnického souhlasu. Ten byl navíc vyžadován i při každé dispozici s fideikomisní

⁴⁶⁰ MAYERHOFER – Pace (1901), s. 165; MAŤA (2004), s. 134.

⁴⁶¹ Srov. ČAPLOVÍČOVÁ (2003), zejména s. 300 – 302.

⁴⁶² URFUS (1962), s. 204.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 202. I pro následující.

⁴⁶⁴ Tato skutečnost se velmi dobře odráží i v Pragmatické sankci. Srov. PINSKER (1907), s. 2n.

podstatou, ať již šlo o zcizení některé její části, zadlužení nebo dokonce jen o výměnu jednoho majetkového kusu za jiný, který dosud k fideikomisu nepatřil. Vladař měl také právo fideikomis konfiskovat, čímž držel v šachu bohaté šlechtice, jejichž majetek by se mohl stát základnou odporu proti panovníckému absolutismu. Za určité delikty ale bylo možné konfiskovat jen výnosy z fideikomisu, nikoli samu podstatu.⁴⁶⁵

Již na konci 17. století se ale objevovaly první náznaky budoucích vážných problémů. Přestože fideikomis garantoval díky uzavřené majetkové držbě rodu respekt a politický vliv teoreticky nekonečné řadě generací, znamenal také vážné znevýhodnění těch mužských členů rodu, kteří neměli nárok na dědictví, a také žen, jež ale byly v západní části monarchie o svá dědická práva ve prospěch mužů připraveny již ve středověku. Vznik fideikomisů totiž zároveň znamenal vytvoření nezaopatřených vedlejších linií, jejichž příslušníci hledali živobytí ve státní službě, vojsku, ale především v řadách katolické církve. Požadavek celibátu ale v tomto případě vylučoval zplození legitimního potomstva a proto byla důsledkem vzniku svěřenectví v mnoha případech populační stagnace či dokonce vymření rodu.⁴⁶⁶

Prostá tendence omezování zakládání fideikomisů přerůstala během 18. století v zásadní kritiku této instituce. Velkou nespokojenost vyvolávala zejména zásada nezczizitelnosti svěřeneckých velkostatků. To se týkalo především Moravy, kde při poměrně malé rozloze země byla většina panství fideikomisních, takže volný obchod s deskovými nemovitostmi byl minimální. Východiskem z krize měl být podle některých úředníků pekuniární (peněžní) fideikomis, jehož podstatu by tvořil kapitál zajištěný hypotékou. Na rozdíl od reálného svěřenectví nekomplikoval obchod z půdou, ale přesto zajišťoval hlavě rodu patřičnou životní úroveň.⁴⁶⁷

V průběhu 18. a 19. století se kritika reálných fideikomisů prohlubovala a to i v Rakousku. Zákoník z roku 1811 se ale jejich existence fideikomisů nedotkl a uzákonil pouze určité změny institucionální povahy. Určité proměny se dočkal i panovnícký souhlas, který byl v novém zákoníku nahrazen rozhodnutím zákonodárního sboru. Protože ale v této době v monarchii skutečný parlament neexistoval, byl tento paragraf realizován až po uzákonění dualismu.⁴⁶⁸ Fideikomisy pak byly také zahrnuty do oblasti tzv. soukromého práva, čímž ztratily výlučně šlechtický ráz. V praxi to nemělo žádný význam, protože dekret Spojené dvorské kanceláře z 12. června 1838 stanovoval, že „*zřizování fideikomisů je povoleno pouze šlechtě*“.⁴⁶⁹ Ani rok 1848 nepřinesl v tomto ohledu žádnou změnu. V Předlitavsku byla fideikomisní legislativa upravena až roku 1868 říšským zákonem č. 61.⁴⁷⁰ Přes stále hlasitější volání po zrušení této instituce bylo rozhodnuto, že existující svěřenectví budou existovat i nadále, ovšem nové mohou být zřízeny jen prostřednictvím říšského zákona. Ten musel vycházet ze zákonného návrhu vlády a být schválen říšskou radou. Fideikomisy tak zůstaly zachovány až do zániku monarchie.

Přísné podmínky příslušnosti k aristokracii tedy byly velmi přísné a v důsledku zabraňovaly jejímu přirozenému doplňování, jež můžeme pozorovat v předcházejících staletích. Za této situace není překvapivé, že v době silící byrokratizace společ-

⁴⁶⁵ URFUS (1962), s. 207 – 208.

⁴⁶⁶ MAŤA (2004), s. 132n. Později se tato skutečnost stala jedním z významných argumentů proti fideikomisům.

⁴⁶⁷ URFUS (1962), s. 216.

⁴⁶⁸ GEORGIEV (2001), s. 72.

⁴⁶⁹ Cit. dle: URFUS (1962), s. 228.

⁴⁷⁰ WIESFLECKER (1992), s. 107 – 108; JAKUBEC – JINDRA (2006), s. 103.

nosti nebyla schopna obsadit důležité posty, které přecházely do rukou měšťanstva a z jejich řad se rekrutující nové šlechty. Jako problematické se ukázalo i zemské vlastenectví velké části aristokracie, její odmítání identifikovat se s moderním nacionalismem a upřednostňování zájmů vladaře a celé monarchie před partikulárními zájmy jednotlivých národů. K aristokratické výlučnosti přispíval i postoj panovníka a jeho okolí. Snad žádný jiný evropský panovnický dvůr totiž tak okázale a vyzývavě nedával najevo přednost urozenosti před talentem, jak k tomu docházelo ve Vídni. Pryč byly časy, kdy první společnost podporovala Mozarta a kdy dokonce sám císař Josef II. navštívil svobodomyšlného spisovatele Voltaira.⁴⁷¹ Situaci snad nejlépe charakterizují slova Johna Lothrop Motleye, historika a v letech 1861 – 1867 vyslanec Spojených států amerických ve Vídni: „*Anglická společnost je [ve srovnání s rakouskou] mnohem zajímavější, protože přijímá každého, kdo dělá něco zajímavého. Kdyby však nějaký Rakušan byl Shakespearem, Nelsonem a Raffaelem v jedné osobě, stejně by se do lepší společnosti ve Vídni nedostal, pokud by se ovšem nemohl prokázat šestnácti šlechtickými předky...*“⁴⁷²

Takto – alespoň v hrubém nárysu – vypadala elita Rakousko-uherské monarchie, elita, která byla často chápána jako jednotná vrstva, ale která se ve skutečnosti skládala z několika (přinejmenším dvou) od sebe zásadně odlišných skupin. Jedné, u které byl alfou a omegou bezchybný původ, a druhé, jež sice tu první v mnohém napodobovala, ale která byla otevřena nově příchozím, pokud ovšem prokázali jisté schopnosti a vysloužili si šlechtický titul. Zásluhy, které k jeho zisku vedly, byly rozdílné a daly se také různě interpretovat. Pro nobilitaci měla stejnou důležitost úřednická a vojenská služba, vědecké či umělecké úspěchy, humanitární aktivity, úspěšné podnikání, ale také peníze, kterých se státu i panovníkovi neustále nedostávalo. Přes všechny své úspěchy se ale nové šlechtě nikdy nepodařilo proniknout do řad aristokracie.

Nová šlechta byla také velmi odlišná a to jak sociálně, tak konfesně. Kromě katolíků do jejich řad pronikali i evangelíci, pravoslavní, židé a dokonce i muslimové. Aristokracie naopak byla nábožensky poměrně kompaktní (převážně katolická) a její životní styl byl podobný, ať již šlo o rodinu z Moravy, Horních Uher nebo Korutan. Není proto překvapivé, že se světy těchto dvou elit – aristokracie a šlechty (včetně nové) nikdy neprolínaly, ale přinejlepším jen dotýkaly. V 19. století, době vzestupu občanské společnosti, se aristokracie definitivně dostala do pozice „příliš uzavřené společnosti“. A právě tento faktor vedl k její stále větší izolaci a byl jednou z hlavních příčin nečekaně rychlého zániku šlechtického světa po roce 1918.

⁴⁷¹ URBAN (1991), s. 75.

⁴⁷² Cit. dle: HAMANN (1990), s. 72.